

Danuta Bogdan

Warmińska ordynacja krajowa "Landesordnung" z 1526 roku i kwestia udziału w jej redakcji Mikołaja Kopernika

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 283-293

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Danuta Bogdan

WARMIŃSKA ORDYNACJA KRAJOWA „LANDESORDNUNG” Z 1526 ROKU I KWESTIA UDZIAŁU W JEJ REDAKCJI MIKOŁAJA KOPERNIKA

Słowa kluczowe: Landesordnung, Mikołaj Kopernik, Tiedemann Giese, Maurycy Ferber

Schlüsselwörter: Landesordnung, Nicolaus Copernicus, Tiedemann Giese, Maurycy Ferber

Keywords: Landesordnung, Nicolaus Copernicus, Tiedemann Giese, Maurycy Ferber

Charakterystyczną cechą średniowiecznych stosunków prawnych na terenie dawnego państwa krzyżackiego była wielowarstwowość zarówno prawa miejskiego, jak i wiejskiego. Obok prawa krajowego (Landesordnung/Landrecht) funkcjonowały bowiem przywileje lokacyjne nadawane nowym osadnikom w miastach i wsiach oraz lokalne ustawy tzw. wilkierze miejskie i wiejskie, uzupełniające luki prawne ustaw krajowych i sankcjonujące lokalne zwyczaje jako obowiązujące lokalnie prawo. Żadne z tych praw nie było ważniejsze, a jedynie wszystkie wzajemnie się uzupełniały¹. Powstanie ordynacji krajowych było zwykle rezultatem napięć wewnątrzstanowych lub konfliktów między stanami a władzą zwierzchnią, dlatego odróżniają się one od prawa lokacyjnego czy wilkierzy².

Ordynacje krajowe nie były wyłączną specyfiką obszaru pruskiego. Znane były w krajach Europy Zachodniej i mogły być zarówno ustawami obejmującymi różne obszary codziennego życia lub ograniczać się do określonej dziedziny,

¹ Por. G. Schubart-Fikentscher, *Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa*, Forschungen zum deutschen Recht, Bd. IV, H. 3, Weimar 1942.

² T. Berg, *Landesordnungen in Preussen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Lüneburg 1998, s. 28. Autor po analizie pojęcia „ordynacja krajowa” i „policyjna” stwierdza, że należałoby odstąpić od pojęciowego definiowania „Landes Ordnung” i pozostać przy opisie tego, co poszczególne ordynacje zawierały i czym różniły się od innych kodyfikacji.

którą władza chciała aktualnie uporządkować³. Definiując termin ustawy krajowej Landesordnung, uznać trzeba, że były to regulacje wydawane przez władzę zwierzchnią, odnoszące się wyłącznie do zarządzanego przezeń określonego terytorium, uchwalone jednak przy współdziałaniu miejscowych stanów, a dla zapewnienia jednolitych regulacji na szerszym obszarze, uzgodnione z sąsiednimi ziemiami⁴. Starając się sprostać specyficznym potrzebom kraju, wielcy mistrzowie zakonu krzyżackiego ustanawiali ordynacje krajowe, zanim jeszcze powstała w państwie krzyżackim Rada Krajowa (1412)⁵. W latach 1385⁶–1420 w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach wydawanych było wiele szczegółowych aktów prawnych określanych w dokumentach jako wilkierze lub „Landes Ordnungen”, normujących poszczególne dziedziny życia społeczno-gospodarczego (żegluga wiślaną, renty czynszowe, handel i rzemiosło, monetę, miary i wagi), które po pewnych uzupełnieniach znalazły się w opublikowanym przez wielkiego mistrza 26 stycznia 1420 r. całościowym dokumencie pod nazwą wilkierza krajowego „Des herren Homeisters und des Landes Wilkore” (88 artykułów)⁷.

Obowiązywały one na obszarze całego państwa krzyżackiego w Prusach, więc musieli się na nie zgodzić także biskupi warmińscy. Wielki mistrz Zakonu, podejmując inicjatywy ustawodawcze, zawsze musiał liczyć się z opinią biskupa – wówczas określanego jako braniewski lub lidzbarski. Kraik warmiński był jednak w obrębie Prus obszarem specyficznym ustrojowo, niepoddającym się zwykłemu klasyfikacji, a biskupi warmińscy, kiedy tylko mogli, demonstrowali swą niezależność od władzy Zakonu na forum ogólnopruskim. Interesującym przy-

³ F. L. Knemeyer, *Polizeirecht in Gesetzen des 15. bis 18. Jahrhunderts. Kritische Bemerkungen zur Literatur über die Entwicklung des Polizeibegriffs*, Archiv für öffentliches Recht, 1967, nr 92, ss. 153–180; T. Berg, op. cit., s. 28; por. A. Szorc, *Wilkieże warmińskie*, Studia Warmińskie, t. XXI, 1984, s. 9.

⁴ Tzw. Rechtsetzung kraft Herrschaft to ustawy, które ustanawiały normy dla wszystkich poddanych. Do tego typu ordynacji należy zaliczyć zarówno wielkie ordynacje krajowe „Landesordnungen”, jak i pojedyncze mandaty władzy zwierzchniej do poddanych, występujące w źródłach pod nazwami: „Ordnung”, „Mandat”, „Befehl”, „Ausschreiben”, „Landesedikt”, „Abkommen”. Problemem przy tego typu ustawach jest ustalenie udziału stanów w ich powstaniu.

⁵ M. Pelech, *Die hochmeisterlichen Räte vom Jahre 1412. Ein Beitrag zur Personalgeschichte des Deutschordenslandes Preussen*, Altpreussische Geschlechterkunde, N. F., 1982, Bd. 13, s. 65. W składzie Rady Krajowej znalazło się 32 reprezentantów rycerstwa i 15 delegatów miast.

⁶ Ok. 2 V 1386 r. Landesordnung wielkiego mistrza Konrada Zöllnera von Rothenstein (1382–1390) odnośnie do handlu uchwalona w porozumieniu z biskupami: Henrykiem z Braniewa, Reinhardem z Chelmana, i Johannesem z Kwidzyna oraz opatami Pelplina i Oliwy, *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur geschichte Ermlands* (dalej: CDW), Bd. III (1376–1424), hrsg. v. C. P. Woelky, Braunsberg u. Leipzig 1874, nr 652; *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toeppen, Bd. 1, Leipzig 1878, nr. 28–29.

⁷ Archiwum Archidiecezji Warmińskiej (dalej: AAWO), Archiwum Biskupie (dalej: AB), A 85, Regiment und Wilkor unssers Herr Homeisters, 1420, k. 248–258v; *Acten der Ständ-etage Preussens...*, Bd. 1, nr 246, ss. 348–359; zob. K. Neitmann, *Die Landesordnungen des Deutschen Ordens in Preussen im Spannungsfeld zwischen Landesherrschaft und Ständen*, w: *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarländern*, hrsg. v. H. Boockmann, München 1992, s. 62.

kładem jest ordynacja wielkiego mistrza z 1427 r.⁸, kiedy Warmia początkowo odmówiła jej przyjęcia i toczyły się osobne negocjacje w celu nakłonienia bp. Franciszka Kuhschmalza do jej ogłoszenia w biskupstwie⁹.

Po włączeniu w 1466 r. Warmii do Korony zainicjowana, w 1500 r., przez biskupa Warmii Łukasza Watzenrodego ordynacja krajowa, uzgodniona następnie w 1503 r. z częścią krzyżacką i w 1506 r. z Prusami Królewskimi, obowiązywała także na Warmii¹⁰.

Zmiany, jakie przyniósł 1525 r. dla obszaru pruskiego, gdy po sekularyzacji zakonu krzyżackiego wschodnia część dawnego państwa krzyżackiego stała się świeckim księstwem, na którego czele stanął dawny wielki mistrz krzyżacki Albrecht Hohenzollern (1490–1525) jako dziedziczny książę (do 1568), spowodowały konieczność wspólnych uregulowań prawnych i gospodarczych na obszarze całych Prus. Po wojnie polsko-krzyżackiej (1519–1521) tereny wiejskie Warmii były całkowicie spustoszone, a połowa łąnów leżała odłogiem¹¹.

Lata 1525–1555 to okres współpracy parlamentarnej między Prusami Królewskimi, Warmią i Prusami Książęcymi. Regulacje podejmowane w tym okresie dotyczyły przyjęcia wspólnej ordynacji krajowej oraz rewizji prawa chełmińskiego¹². Biskup warmiński jako prezes ziem pruskich znalazł się w samym centrum tych prac. Co prawda jeszcze w trakcie trwającej wojny zakonu krzyżackiego z Polską 1519–1521/1525 (Reiterkrieg) wielki mistrz Albrecht Hohenzollern wydał, wyłącznie dla swojej części, 18 listopada 1521 r. nową ustawę krajową¹³, jednak powstania chłopskie w Sambii i Natangii jesienią 1525 r. przyspieszyły prace nad kolejną ordynacją dla Prus Książęcych. W końcu stycznia 1526 r. projekt był gotowy i książę mógł przedłożyć nową ordynację pod obrady stanów. Waż-

⁸ *Acten der Ständetage Preussens...*, Bd. 1, Landes ordnung Niederlande z 26 I 1427 r., nr 363, ss. 469–473 (31 artykułów).

⁹ *Ibidem*, *Landesordnung des Bischofs von Ermland Franz Kuhschmalz* z 26 I 1427, nr 364, ss. 474–475; *ibidem*, nr 365, ss. 475–476, Pismo bpa. Franciszka do wielkiego mistrza, 26 I 1427; *ibidem*, nr 366, ss. 476–477, Pismo bp. Franciszka do wielkiego mistrza, 18 II 1427; CDW, Bd. IV (1424–1435), hrsg. v. V. Röhrich, F. Liedtke, H. Schmauch, Braunsberg 1935, ss. 210–211. 14 IV 1427 bp Franciszek napisał, że artykuły ordynacji zezwolił ogłosić na próbę „uff ein vorsuchen” z zaznaczeniem, że „o ile jakiś nasz artykuł przyniesie szkodę, to będziemy chętni, by je zmienić lub usunąć”.

¹⁰ AAWO, AB, A 85, Artykuły biskupa Łukasza Watzenrodego, Heilsberg 14 XI 1503, k. 175–177; *Acten der Ständetage Preussens...*, Bd. 5 (1458–1525), Leipzig 1886, nr 168, ss. 471–486; A. Thiel, *Das Verhältnis des Bischofs Lucas Watzenrode zum Deutschen Orden*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands (dalej: ZGAE), 1860, Bd. 1, H. 2, ss. 424–425.

¹¹ M. Biskup, „Wojna pruska” czyli walka Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521. U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich, cz. II, Olsztyn 1991, s. 353 i n.

¹² Z. Zdrójkowski, *Zarys dziejów prawa chełmińskiego 1233–1862. Studium na siedemsetpięćdziesięciolecie wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia*, Toruń 1983; J. Małek, *Prawo chełmińskie w Prusach Krzyżackich (1466–1525) i Prusach Książęcych (1525–1620)*, w: *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987, s. 97.

¹³ *Acten der Ständetage Preussens...*, Bd. 5, nr 263, ss. 676–678.

ne było ujednoczenie tych przepisów z pozostałymi częściami Prus. W 1526 r. najpierw przystąpiła do opracowania swojej ustawy Warmia, a potem dyskusje toczyły się w obrębie całych Prus¹⁴.

Warmińska ordynacja krajowa „Landesordnung” biskupa Mikołaja Ferbera z 1526 r. była najdłużej obowiązującą ustawą nowożytną Warmii.¹⁵ Przez kilka wieków stanowiła fundament prawny, na którym opierało się życie społeczne, gospodarcze, a nawet religijne, biskupstwa warmińskiego¹⁶. Jej przepisy pozostawały w mocy na Warmii aż 240 lat, do czasu, gdy w 1766 r. biskup Adam Stanisław Grabowski (1698–1766) zainicjował prace nad nową warmińską ordynacją¹⁷.

Historycy często podkreślają, że wśród osób zatwierdzających ustawę Ferbera ze strony kapituły znalazł się genialny astronom, wówczas jeszcze skromny członek warmińskiej kapituły katedralnej, Mikołaj Kopernik. Jaki mógł być udział Kopernika w powstaniu tej ordynacji, w którym miejscu włączył się w prace nad nią, na jakich sprawach znał się na tyle dobrze, żeby móc ingerować w powstające przepisy prawne?

Biskupi Warmii nie mogli podejmować decyzji dotyczących całego biskupstwa bez zasięgnięcia rady swego współregenta, a mianowicie 16-osobowej kapituły, której członkiem był od 1497 r. Mikołaj Kopernik. Dualizm władzy na Warmii polegał na tym, że zarówno biskup, jak i kapituła byli całkowicie niezależni w swych częściach kraiku warmińskiego. I choć to biskup był najwyższą władzą ustawodawczą, to we wszystkich swych działaniach dotyczących obu części biskupstwa potrzebował zgody fromborskiej kapituły katedralnej¹⁸.

¹⁴ J. Mańtek, *Ustawa o Rządzie Regimentsnottel Prus Książęcych z roku 1542. Studium z dziejów przemian społecznych i politycznych w lennie pruskim*, Toruń 1967, s. 104.

¹⁵ AAWO, Archiwum Kapituły (dalej: AK), Varia 24, Druk: *Constitutiones Mauriti oder Lands Ordnung 22 IX 1526*, wydany przez J. G. Kunigka w tomie *Jus Culmense correctum...*, Brunsbergae 1711, ss. 109–124; H. Bonk, *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 3, *Urkundenbuch zur Geschichte Allenstein*, Teil I, Allenstein 1912, nr 78, ss. 145–160; Treść ustawy przytacza w punktach A. Szorc, *Wilkieże warmińskie*, Studia Warmińskie, t. XXI, 1984, ss. 18–24.

¹⁶ AAWO, AB, A 126b, 14 X 1709, k. 21–24; A. Szorc, op. cit., s. 25. W 1709 r. przy rozstrzygnięciu sporu prawnego do artykułów ordynacji odwołał się ekonom warmiński Wawrzyniec Józef Nycz, który stwierdził, że konstytucje ferberowskie stanowią fundament tej prowincji: „plane fundamenta huius provinciae sunt”.

¹⁷ Por. T. Berg, op. cit., ss. 28–59; *Ordynacja biskupa Adama Stanisława Grabowskiego z 1766 r.*, [druk]: AAWO, AK, H 19, ss. 39–102 oraz AAWO, AK, Varia 25, *Verordnungen des Fürbischofs Adam Stanislaus Grabowski* [Druk], k. 1–58. Biskup Grabowski nawiązał we wstępie do ustawy z 1526 r., uznając, że wymagała ona dostosowania do współczesnych mu czasów; edycja źródłowa: *Ustawa krajowa biskupa Adama Stanisława Grabowskiego z 4 lipca 1766 roku*, wstęp J. Kiełbik, tłum. M. Socha, Olsztyn 2010.

¹⁸ Od 1254 r. 1/3 diecezji podlegała zwierzchnictwu terytorialnemu (Landesherrschaft) biskupa, który ze swojej części wydzielił 1/3 obszaru i uposażył w latach 1288 i 1346 kapitułę warmińską. W ten sposób pod władzą biskupa znalazło się 7 komornictw, a 3 pod zwierzchnictwem kapituły. Kapituła warmińska jako jedyna wśród biskupstw pruskich nie została inkorporowana do zakonu krzyżackiego, jak to się stało w przypadku kapituły chełmińskiej, pomezkańskiej, sambijskiej i kurlandzkiej – A. Szorc, *Dominium Warmińskie (1243–1772). Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990, s. 41 i n.; B. Schumacher, *Geschichte Ost- und Westpreussens*, Würzburg 1977, s. 38.

Pierwszy projekt ustawy krajowej był już gotowy jesienią 1526 r. i został poddany stanom pod rozprawę na sejmiku warmińskim w Lidzbarku 1 września 1526 r.¹⁹ Stany obu części biskupstwa zgromadziły się w zamku. Najpierw dzwony wzywały uczestników obrad do kaplicy zamkowej, gdzie biskup uroczystie celebrował Mszę Świętą, którą kończył odśpiewaniem hymnu „Veni Creator Spiritus”. Następnie do zgromadzonych w wielkim refektarzu stanów przemawiał biskup lub w jego imieniu kanclerz, podając przyczyny zwołania zgromadzenia, wreszcie notariusz zamkowy odczytywał punkty projektu nowej ustawy²⁰.

Na sejmiku warmińskim 1 września 1526 r. obecni byli obaj panowie krajowi Warmii: biskup Maurycy Ferber (1471–1537) – szczącący się tytułem doktora obojga praw²¹ – i przedstawiciele kapituły warmińskiej w osobach Mikołaja Kopernika i Tiedemanna Giese²². Z tych dwóch ostatnich tylko Kopernik miał wykształcenie prawnicze, w maju 1503 r. uzyskał bowiem w Ferrarze doktorat prawa kanonicznego²³, Giese zaś posiadał jedynie uzyskany w Lipsku (1492–1499) tytuł magistra sztuk wyzwolonych. Zarówno Kopernik, jak i Giese byli jednak doskonałymi praktykami, doskonale obeznanymi z realiami życia codziennego Warmii, które obaj poznali jako olsztyńscy administratorzy dóbr kapituły. Giese ponadto w 1526 r. włączony został do komisji kodyfikującej prawa ziemi chełmińskiej²⁴. Obaj kanonicy byli w sile wieku, w 1526 r. Tiedemann Giese miał lat 46, a Mikołaj Kopernik – 53.

Można przypuszczać, że krótki czas trzech tygodni od przedłożenia stanom tej ustawy do jej zatwierdzenia na sejmiku w Lidzbarku 21 września 1526 r. upłynął na konsultacjach i dyskusjach w obrębie komornictw biskupich i kapitulnych. O randze sejmiku warmińskiego, na którym doszło do zatwierdzenia przez stany ferberowskiej ustawy krajowej świadczy fakt, że w całej historii Warmii kapituła nie była reprezentowana na sejmikach biskupstwa aż przez pięciu jej członków²⁵. Zapewne były to osoby bezpośrednio związane z redakcją nowej ustawy. Na uroczysty sejmik do Lidzbarka przybyli więc ponownie Tiedemann Giese i Mikołaj Kopernik. Stawił się także dziekan kapituły Jan Ferber (zm. 1530) – krew-

¹⁹ AAWO, AB, A 86, k. 101–101v. Jeszcze 20 VIII 1526 r. Jan Ferber, Tiedemann Giese, Jan Sculteti, Albert Bischof i Mikołaj Kopernik wystąpili jako świadkowie nadania przez bp. Ferbera wójtowi krajowemu Jerzemu Troszce 12 łanów w Kojtrynach i 18 łanów w Schalwym koło Rukławek w komornictwie jeziorańskim.

²⁰ D. Bogdan, *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1994, ss. 81–83.

²¹ T. Borawska, hasło: *Maurycy Ferber*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej* (dalej: SBKW), Olsztyn 1996, ss. 59–60. Doktorat uzyskał w Sienie w 1515 r.

²² Eadem, hasło: *Tiedemann Giese*, w: SBKW, s. 70; eadem, hasło: *Kopernik Mikołaj*, w: SBKW, ss. 123–124.

²³ J. Sikorski, *Mikołaj Kopernik na Warmii. Chronologia życia i działalności*, Olsztyn 1968, s. 18.

²⁴ T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 1, Olsztyn 1984, s. 64.

²⁵ AAWO, AB, A 86, Reces sejmiku warmińskiego, Heilsberg 21 IX 1526, k. 102.

ny biskupa, który tytuł licencjata prawa zdobył w Rzymie pomiędzy 1517–1520 r. Był on najmłodszy w tym składzie kanonickim, gdyż w 1526 r. miał dopiero 30 lat i przypuszczalnie nabywał dopiero doświadczenia w pracach prawniczych przy boku biskupa i starszych kolegów²⁶. Dwaj ostatni kanonicy mogli jedynie nadzorować przebieg prac nad ustawą. Archidiacon Albert Bischoff – doktor prawa kanonicznego, promowany w 1490 r. w Bolonii – w 1526 r. miał już lat 70 (zm. 1529), a sędziwy już i schorowany Jan Sculteti, promowany w Heidelbergu na doktora teologii, zmarł miesiąc po ogłoszeniu ordynacji (24 października 1526 r.)²⁷.

Tak więc z osób obecnych na sejmiku przy zatwierdzeniu ustawy aktywny udział w redakcji mógł mieć sam biskup Ferber wspierany przez swego krewnego Jana Ferbera oraz zaprzyjaźnieni ze sobą Tiedemann Giese i Mikołaj Kopernik. Podkreślić trzeba, że równoległe z pracami nad ordynacją właśnie te osoby wykazywały aktywność na forum ogólnopruskim w pracach nad kodyfikacją prawa chełmińskiego i reformą monetarną²⁸.

Rozpatrując udział Kopernika w przygotowaniu ferberowskiej ustawy krajowej, należy wziąć pod uwagę jego wcześniejsze wielkie zaangażowanie w prace nad reformą monetarną Prus, których najintensywniejszy okres przypadł właśnie na lata dwudzieste XVI w.²⁹ oraz działalność jako administratora komornictwa olsztyńskiego i melzackiego, rezydującego na zamku w Olsztynie w latach 1516–1519 oraz 1520–1521³⁰. W 1523 r., po śmierci biskupa Fabiana Łuzjańskiego, Kopernik był też generalnym administratorem całego biskupstwa. (30 stycznia – 13 października 1523 r.), co pozwoliło mu poznać stan gospodarki warmińskiej i jej najpilniejsze potrzeby. Już w drugim roku urzędowania w Olsztynie miał też w swej ewidencji licencje na sprzedaż czynszów dzierżawnych³¹. Sprawy monetarne, którymi zajmował się Kopernik od 1517 r., spłatały się zresztą ze sprawami zagospodarowywania łąnów opuszczonych, gdyż dla administratorów kapitulnych ważne było, żeby do ich kasy wpływały czynsze wpłacane w dobrej monecie. Wydaje się więc, że nieprzypadkowo Kopernik znalazł się w tak licznej delegacji kapituły na sejmik w Lidzbarku.

²⁶ T. Borawska, hasło: *Jan Ferber*, w: SBKW, Olsztyn 1996, ss. 58–59.

²⁷ Eadem, hasło: *Jan Sculteti*, w: SBKW, Olsztyn 1996, ss. 221–222.

²⁸ Szerzej o tym: J. Małek, *Prawo chełmińskie...*, ss. 97–140; T. Borawska, *Tiedemann Giese (1480–1550). W życiu wewnętrznym Warmii i Prus Królewskich*, Olsztyn 1984, s. 172 i n.

²⁹ J. Małek, *Ostatnie stadium reformy monetarnej w Prusach Królewskich i Książęcych w latach 1530–1531 w świetle recesów*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia XVIII, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 128, Toruń 1982, ss. 75–101; M. Gumowski, *Poglądy Kopernika w sprawach monetarnych*, w: *Kopernik na Warmii. Życie i działalność publiczna. Działalność naukowa. Środowisko. Kalendarium*, Olsztyn 1973, s. 250.

³⁰ M. Kopernik, *Lokacje łąnów opuszczonych*, wyd. M. Biskup, Olsztyn 1983; AAWO, AK, Dok. Kap., II 55, *Mansorum desertorum locationes*.

³¹ M. Gumowski, op. cit., ss. 237–287.

Nową ordynację krajową promulgowano 22 września 1526 r. W ustawie zastrzeżono, że jej artykuły mogą być w razie potrzeby nowelizowane³².

Podkreślić trzeba, że ordynacje krajowe nosiły zawsze piętno czasów, w których były wydane. Ordynacja ferberowska z 1526 r. ogłoszona została w okresie ostrego naporu nurtów reformacyjnych. Nowinki reformacyjne cieszyły się w całym Prusach, w tym także na Warmii, dużą popularnością, zwłaszcza w ośrodkach miejskich³³. Antyreformacyjny charakter artykułów ustawy z 1526 r. zaciążył na jej treści. Biskup Ferber był zdecydowanym przeciwnikiem reformacji, w 1524 r. wydał list pasterski przeciw nauce Lutera. W 1526 r. znalazł się u boku króla Zygmunta Starego w czasie tłumienia rewolty w Gdańsku, a potem jako członek komisji królewskiej przywracał stary porządek w ogarniętych reformacją miastach Elblągu i Braniewie³⁴. Z całą pewnością ordynacja z 1526 r. miała być zaporą dla rozlewającego się w Prusach nurtu reformacji, co potwierdza już jej wstęp³⁵. Pierwszy artykuł warmińskiej ustawy krajowej z 1526 r. nosi tytuł „O jedności wiary chrześcijańskiej i porządku dla mieszczan”³⁶. Dla powstrzymania nowinek religijnych zakazywano rozprzestrzeniania pism i książek Lutera, potajemnych spotkań i podejmowania dyskusji w sprawach wiary³⁷. Majstrom zalecano pilnowanie uczniów i czeladników, aby nie poddawali się naporowi protestantyzmu, zakazywano dyskusji religijnych w karczmach, gospodach i domach cechowych. Mieszkańcy Warmii powinni być wyznania katolickiego, a osoby, którym to nie odpowiadało, w ciągu miesiąca powinny opuścić biskupstwo. Za niepodporządkowanie się przepisowi groziła kara cielesna i majątkowa. Wszyscy nowo wybrani do rady, ławy i na starszych cechu mieli obowiązek złożenia przysięgi wierności władzy zwierzchniej. Nie wolno było zwoływać zebrania wszystkich mieszkańców na raz, w sprawach pilnej wagi konsultowano to ze starszymi cechu i gminą, ale nie mogły się zbierać na raz więcej niż 32 osoby³⁸.

³² AAWO, Ap. Barczewo 3, Ordynacja z 22 IX 1526, ss. 38–45, kopia, wyciąg.

³³ D. Bogdan, *Granice tolerancji nurtów reformacyjnych na katolickiej Warmii w XVI wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie⁹ (dalej: KMW), 2007, nr 2, ss. 165–186.

³⁴ S. Achremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995, ss. 59–65.

³⁵ AAWO, AB, C 13, Landes Ordnung 1526, k. 33–33v. We wstępie tej ustawy czytamy: „damitt solch gebrechen abgethan, fried und einigkeit erhalten undt unsere armen unterthanen in gutte ordnung gesetzt wüden, haben wir Godt dem almechtigen forderlich zu ehren undt gemeinen nutz, zum besten, mit reiffem radt undt bewilligung Landt undt Stedten gedachter unser Herrschafft etliche ordnung undt satzungen in folgenden Artickeln begriffen, uffgerichtett...”

³⁶ Ibidem, k. 33v. „Von christlicher Einigkeit undt burgerlichem Regimentt”.

³⁷ Ibidem, k. 35.

³⁸ Ibidem, k. 35–36: „Vorbitten darüber auch ewiglich, dass kein Rath die gantze gemein uff einige Stell versamlet oder zusammenkommen gestatte ohn sonderlich Zulas der Obrigkeit, bei Verlust der Stadt privilegien und sonst ernster Straffe, wo aber wichtige Sachen für Aug stiessen, welche mit gemeinem Rath ausführen müsten, mögen sie Eltesten der Wercke undt gemein mit zu Rath fördern undt zulassen. Jedoch das über 32 darzu nicht genommen werden. Was dan von ihnen samenthafft vor das beste erkandt undt beschlossen wirdt soll von der gantz Stadt vestiglich gehalten und volstreckt werden, wo sie aber der sachen nicht könten eins werden, sol zu erkandtnus der Oberherschafft gestalt werdenn”.

Ważne też były ustalenia dotyczące wzmocnienia pozycji majątkowej Kościoła, a mianowicie regularnego płacenia dziesięciny i ofiary Wielkanocnej (Opfer) oraz udziału wiernych w konserwacji budynków kościelnych³⁹.

W sferze kontroli nad sprawnym funkcjonowaniem gospodarki miast i wsi oraz ochrony ich mieszkańców przed głodem i nieuczciwością rzemieślników i kupców wprowadzono artykuły o handlu i targach nadzorowanych przez miejscowe władze, prawidłowych wagach i miarach oraz ustanowieniu urzędników miejskich do ich kontroli. Ustawa utrzymywała monopol miast na warzenie i wyszynk piwa, gdyż poza miastem prawo to miały tylko te karczmy, które położone były ponad milę od granic municipium lub korzystały ze szczególnego przywileju. Zakazywano warzenia i szynkowania piwa księżom, szlachcie, wolnym, sołtysom, chłopom, poza małymi ilościami na własne potrzeby. Co roku w dniu Wszystkich Świętych wyznaczony urzędnik z radą miejską ustalali obowiązujące stawki na piwo na cały rok, kierując się urodzajem jęczmienia i chmielu⁴⁰.

Inne regulacje prawne ordynacji to: artykuł o konieczności zapisów na cele pobożne w testamentach pod groźbą unieważnienia aktu ostatniej woli, o obowiązku dokonania działów spadkowych po zmarłym małżonku przed powtórnym ślubem, zaś w kwestii obyczajowej artykuł 15 wprowadzał ograniczenie wystawności wesel i chrzcin⁴¹.

Ważną częścią ordynacji z 1526 r. są przepisy wspierające nowe osadnictwo na opustoszałych po wojnie terenach. Ustawa ogłaszała umorzenie zaległych czynszów z ostatniej wojny. Zgodnie ze starym zwyczajem, dobra leżące ugiorem wracały do mensy pana zwierzchniego, jeśli pomimo wezwań przez trzy kolejne lata nie były uprawiane. Gdy ktoś na takich dobrach miał jakieś sumy dziedziczne (Erbgeld), musiał sprawę płatności uzgodnić do 1 listopada 1526 r., po tym terminie pretensje ulegały kasacji. Lokowanie pieniędzy na wsiach możliwe było tylko za zgodą pana, a w miastach – rady, pod karą konfiskaty lokowanej sumy. Jeśli spaliły się dobra, na których ulokowano sumy wykupne (tzw. Wiederkauf), to właścicielowi przypadała 1/3 sumy głównej, a od 2/3 pobierano czynsz

³⁹ Ibidem, k. 36v–39.

⁴⁰ Ibidem, k. 42–48. W żadnej miejscowości przed końcem mszy św. nie wolno było sprzedawać piwa ani gorzałki pod karą 2 grzywien, jeśli zaś targ tygodniowy wypadł w dzień świąteczny, nie wolno było rozpocząć handlu przed zakończeniem mszy pod karą konfiskaty towarów. Pobożność nie wykluczała jednak spędzania czasu po ciężkiej pracy wśród rozrywek i przyjemności. Regulacją objęto jednak obchody wielkich świąt kościelnych. W Zielone Świątki, Boże Narodzenie lub inne wielkie święta bractwa w miastach lub wsiach powinny zaczynać świętowanie w niedzielę po mszy św., a zakończyć we środę wieczorem. To samo dotyczyło tzw. bractw strzeleckich, nazywanych Bractwami Bożego Ciała.

⁴¹ Ibidem, Von unmessigen Kösten, ss. 42–42v. Zakaz urządzania przyjęć z okazji chrzcin. Przy weselu w pierwszym dniu należało poczęstować gości kolacją, a następnego dnia jednym posiłkiem i wieczorną kolacją. Za przekroczenie obu tych artykułów płacił zarówno gospodarz (10 grzywien), jak i każdy obecny na biesiadzie, bez względu na stan, po pół grzywny.

po trzech latach⁴². Ograniczono areał uprawy lnu do pół morgi chełmińskiej na 1 włóce, a gdy gospodarstwo założone było na tzw. surowym korzeniu zezwalano na uprawę lnu tylko przez trzy kolejne lata. Postanowiono, że każdy chłop, który przyjedzie do miasta powinien wyjechać jeszcze za dnia, a kto nie zastosuje się do tych przepisów, zostanie zakuty w kajdany i surowo ukarany. Nie wolno było przekazywać chłopom ubioru ponad jego stan.

Powtórzono przepisy przeciwpożarowe – zakazywano suszenia lnu w domach i budynkach gospodarczych, a zezwalano na to jedynie w specjalnych suszarniach z dala od zabudowań, także piece piekarskie miały być budowane z dala od budynków. W razie pożaru straty pokrywał ten, z którego domu rozprzestrzenił się pożar. Czuwać nad przestrzeganiem przepisów miały rady miast i sołtysi.

Szeroko rozbudowana została w ordynacji część o ściąganiu dziesięciny od poddanych na rzecz miejscowych proboszczów, zwłaszcza z dóbr opuszczonych⁴³. W ustawie przyjęto zasadę, że gdy ktoś przejmuje dobra opuszczone i władza zwierzchnia zezwoli mu pobierać czynsze i żądać szarwarków od ludzi, których na tych dobrach osadzi, to musi z tych dóbr płacić proboszczowi pełną dziesięcinę, a gdy ma zezwolenie na czynsz bez szarwarku, to proboszczowi winny jest tylko połowę dziesięciny. We wsiach opuszczonych, jeśli ktoś otrzymał od pana zwierzchniego w dzierżawę opuszczone pole za roczny czynsz, to proboszczowi płacił po cztery szkojce od każdej grzywny płaconej panu zwierzchniemu za użytkowanie ziemi. Gdy dzierżawca pola opuszczonego dawał panu zwierzchniemu czynsz w zbożu, to proboszczowi przypadała z tego dziesiąta część. Zagrodnicy mieli dawać proboszczowi po dwie kury, zaś pasterze nie płacili nic.

Analiza treści artykułów ustawy pozwala stwierdzić, że Kopernik z racji swego zaangażowania w lokacje łąnów opuszczonych i dużego doświadczenia w przywracaniu ładu gospodarczego na obszarze domeny kapitulnej mógł być autorem lub współautorem artykułów od 11 do 14, poruszających problemy związane z łąnami opuszczonymi i czynszami wykupnymi na nieruchomościach, a także ustaleniem wysokości dziesięciny z dóbr opuszczonych (art. 5–6). Z kolei Tiedemann Giese oraz sam biskup Ferber włączyli się aktywniej w opracowanie przepisów antyreformacyjnych i dotyczących wzmocnienia pozycji Kościoła warmińskiego.

Jak wcześniej wspomniano, ferberowska ustawa krajowa z 1526 r. stanowiła część projektu podjętego dla uchwalenia ogólnopruskiej ustawy krajowej, nad którą dyskutowano w całych Prusach w latach 1525–1528. 23 listopada 1529 r.

⁴² Ibidem, k. 40v–42, art. 11, Vom Pfennigzins undt Erbgelde; art. 12, Von Aufbietung/ der verwüsten Gütter; art. 13, Kein Pfennigzins ohn der Obrigkeit Zulass zu kauffen; art. 14, Den dritten Pfennig an verbranten Pfennigzinsern Erbgelden zu fellenn.

⁴³ Ibidem, k. 37v–38, Wie die Kirchspiels Kinder zu bezahlung des Detzams zu zwingen; Wie zwistiger Detzam an die geistliche Obrigkeit zu weisen.

na sejmiku generalnym w Malborku, obradującym pod przewodnictwem biskupa Warmii Maurycego Ferbera, pomimo sprzeciwów miast przyjęto tekst ustawy krajowej, obowiązującej zarówno w Prusach Królewskich, jak i w zsekularyzowanych Prusach Książęcych⁴⁴.

Stało się to po długich rokowaniach i zabiegach dyplomatycznych pomiędzy Księstwem Pruskim a Warmią, w efekcie których podpisano w Bartoszycach 6 lipca 1528 r. wspólną ordynację krajową⁴⁵. W imieniu biskupa ustawę podpisali: kustosz kapituły Tiedemann Giese, kanonik Feliks Reich, prepozyt kapituły dobromiejskiej i ekonom lidzbarski Paweł Snopek oraz wójt krajowy Jerzy Trotschke⁴⁶. Kopernik był w tym czasie zajęty pracami nad reformą systemu monetarnego Prus⁴⁷.

Przyjęty na sejmiku generalnym w Malborku wspólny dla całych Prus tekst ordynacji krajowej opieczętowany został przez stany Prus Królewskich. Ustawa ta była znacznie bardziej rozbudowana, gdyż liczyła 85 artykułów⁴⁸. Jednak w 1529 r. ustalono ceny i wynagrodzenie dla całych Prus tylko w formie początkowej, a rokowania w tych kwestiach trwały jeszcze przez kilka lat. Stany Prus Królewskich i Książęcych swoje zastrzeżenia do ordynacji krajowej opieczętowały wspólnie w rezolucji końcowej. Pomimo późniejszych ataków na poszczególne artykuły ustawy stała się ona na jakiś czas obowiązująca w całym kraju pruskim⁴⁹.

Udział Mikołaja Kopernika w pracach nad warmińską i ogólnopruską ordynacją krajową „Landesordnung” z lat 1526–1529 wynikał z jego wysokiej pozycji w kapitule warmińskiej i doskonałego rozeznania w sprawach ekonomicznych i gospodarczych domeny kapitulnej. Artykuły poświęcone zagospodarowywaniu łąnów opuszczonych nie mogły powstać bez udziału kanonika, który wielokrotnie wizytował dobra kapitulne i nimi administrował.

⁴⁴ T. Berg, *Landesordnungen in Preussen*, ss. 28–59.

⁴⁵ Rękopis przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali, H 156, ss. 37–76.; W. Thimm, *Landgebote zur gesamtpreussischen Landesordnung von 1529 aus dem 16. bis 18. Jahrhundert*, ZGAE, Bd. 43, 1985, k. 21–22.

⁴⁶ AAWO, AB, C 13, k. 247v–248.

⁴⁷ M. Biskup, *Regesta Copernicana, Studia Copernicana*, t. VII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, nr 290, s. 147. Podany inny skład komisji zatwierdzającej dokument: bp Mauryce Ferber, dziekan Jan Ferber, kustosz Albert Bischoff i Mikołaj Kopernik, kanonicy warmińscy.

⁴⁸ AAWO, AK, Varia 24, ss. 125–142, *Lands-Ordnung die grosse beeder Landes Preussen Sigismundi Regis et Alberti Marchionis*; W. Thimm, *Landgebote zur gesamtpreussischen...*, s. 22.

⁴⁹ Innego zdania jest Janusz Małek, który uważa, że ordynacja w Prusach Królewskich nie weszła w życie, a artykuły ordynacji, zwłaszcza z zakresu prawa karnego, wkraczały w zakres przygotowywanej rewizji prawa chełmińskiego – J. Małek, *Prawo chełmińskie w Prusach Krzyżackich (1466–1525) i Prusach Książęcych (1525–1620)*, Dwie części Prus. *Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987, s. 104.

Danuta Bogdan, *Die ermländische „Landesordnung“ von 1526 und die Frage der Beteiligung von Nikolaus Kopernikus an ihrer Redaktion*

Zusammenfassung

Die ermländische „Landes Ordnung“ von 1526 war Teil eines gesamtpreußischen Projektes von Ordnungen für das Königliche Preußen, das Herzogliche Preußen und das Ermland. Im ermländischen Bistum initiierte Bischof Mauritius Ferber die Arbeiten im Zusammenhang mit der Ordnung, und die Personen, die den größten Einfluss auf die Ausgestaltung der Artikel hatten, waren ein Verwandter des Bischofs, der Dechant des Frauenburger Kapitels Johann Ferber, sowie die miteinander befreundeten Frauenburger Kanoniker Tiedemann Giese und Nikolaus Kopernikus. Die beiden anderen Kanoniker, und zwar Erzdiakon Albert Bischoff und Johannes Sculteti, die der außergewöhnlich großen, nämlich fünfköpfigen Delegation zum ermländischen Landtag angehörten, der für den 21. September 1526 einberufen worden war, um den Text der neuen Landesordnung zu bestätigen, gingen bereits auf die Siebzig zu und konnten den Verlauf dieser Arbeiten lediglich beaufsichtigen. Eine inhaltliche Analyse der Artikel der ermländischen Landesordnung von 1526 erlaubt die Feststellung, dass Kopernikus aufgrund seines Engagements bei der Lokation von verlassenen Hufen als Verwalter des Bezirks Allenstein (Olsztyn) und Mehlsack (Melzak) der Autor oder Mitautor der Artikel 11 bis 14 gewesen sein könnte, die die Problematik der Bewirtschaftung von verlassenen Hufen und Einlösungszinsen von Liegenschaften sowie die Festlegung der Höhe des Zehnten von verlassenen Gütern betreffen.

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Danuta Bogdan, *Warmian national regulations “Landesordnung” of 1526 year and the issue of participation in its editorial of Nicolaus Copernicus*

Summary

Warmian national regulations “Landes Ordnung” of 1526 year were a part of the project of the ordination for Royal Prussia , Prussia and Warmia. The Bishop of Warmia who initiated work on the ordination was Maurycy Ferber , and those who had the greatest influence on the shape of its articles were: a relative of the bishop , dean of the Frombork’s chapter Joannes Ferber and two good friends canons: Tiedemann Giese and Nicolaus Copernicus. The other two canons, namely Archdeacon Albertus Bischoff and Joannes Sculteti, had almost seventy years old and could only supervise this work, But they were composed of an extremely large, as much as a 5- member, delegation to the council of Warmia 21 September 1526 convened to approve the text of the new national law. Analysis of the Articles of Warmia ordination shows that Copernicus because of his involvement in feuds abandoned sites as an administrator of Olsztyn’s and melzak’s circuit could be the author or co-author of articles 11 to 14 of moving the issues of managing abandoned cornfields and rents from properties, as well as determine the amount of tithes of goods abandoned.

Translated by Jerzy Kielbik